

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 augusztus Esszé

Révész Sándor: Nincs tiszta más, csak a semmi

„A nagy drámák mellékkörülményei izgatnak. Hamlet évi jövedelmét szeretném kiszámítani.” Ezzel vezette be Dalos György az *Előtörténeteket*. Azt a kis könyvecskéjét, mely tizenkilenc évnyi – addigi élete felét kitevő – szilenciuma után, 1983-ban megjelenhetett a Magvetőnél. „A korszak hétköznapjaira. A hétköznapok korszakára.” Így határozta meg ott Dalos, mire kíváncsi ő. Mindenre persze. De mindenre így. Dalos szépírásaiban a történelem elhétköznapiasul.

Egy nap nem belső természetétől, hanem külső státuszától lesz hétköz- vagy ünnepnap. Nincs hétköznap és ünnepnap napkelte-napnyugta. A természetben nincs vasárnap és hétfő. A hétköz- s az ünnepnap relatív. Ami kereszténynek nem hétköznap, zsidónak, mozlimnak az. És fordítva. A vallásilag vagy bárhogy közömbösnek pedig minden nap hétköznap. Csak a munkaszüneti másképp. A nagy történelmi drámák napjai is ilyen másképp hétköznapok azok számára, akik történelmileg eléggé közömbösek. Azok számára, akiket ezen drámák mellékkörülményei izgatnak. Hogy például ő és az övéi hogy jönnek ki belőle. És kijönnek-e egyáltalán. A történelmi közömbösség és tűrőképesség, a hétköznapok történelem alatti folyamatossága – ezek izgatják Dalost. Nem maguk a mellékkörülmények, hanem a mellékkörülményekre irányuló izgalom. Hamlet tehet úgy, mintha a papája halála óta kizökkent volna az idő a hétköznapokból, s addig úgy marad, míg pár halál helyre nem zökkenti a világ rendjét. De Hamlet porhüvelye mint a természet része nem tud kiszakadni a szakadatlan anyagcsere-folyamatok hétköznapjaiból. Eszik ő, iszik ő, öltözködik ő és kiszolgálódik ő, költve évi jövedelmét, melyet hétköznapiságban élő lényeknek kell kiszámolniuk, s melyre ilyeneknek kell fölügyelniük.

A hétköznapok embere minden rendkívüliben megleli a rendest, minden elviselhetetlenben az elviselhetőt és minden abszurdban a normálist. Dalos olvasói pedig megkapják ennek az inverzét. Meglelhetik a rendesnek találtban a rendkívülit, az elviselhetőnek találtban az elviselhetetlent, a normálisnak találtban az abszurdot. Pontosan így Kolozs Gábor életének történetében.

Dalos legújabb könyvében (*A közigazdász bukása, Kalligram, 2013, 244 o.*) találkozunk ezzel a Kolozs Gáborral. A hétköznapok emberének speciális változatával. A kívülről irányított elvszerűség lúzerével. Azzal a balekkel, akinek sikerült a helyzeti előnyeiből a legtöbb hátrányt kihozni, a rendszerváltás szellemi elitjéből a legmélyebbre esni s a legkevesebbéért, a pusztá vegetálásért a legvédehetetlenebb morális botrányba beleszaladni. Dalos a lehető legszenyvetlenebbül, legszintelenebbül, a legcsendesebb iróniával vezeti bele az olvasót a rendszerváltás morális abszurdjába. Nyilván azért így, hogy teljesen magunkra hagyjon minket véle, és semmit ne érezzen, ne gondoljon elő a számunkra.

Sajnos nem úszhatjuk meg, végig kell itt venni a közigazdász életének főbb állomásait a

bukásig, hogy világos legyen, miről van itt szó.

A főhős életteretlen apa életteretlen fia. Az apa életteretlenségéhez képest jó sokáig él. Élete éppoly üres, mint amilyen hosszú. Orvosnak indul, de nem érkezik meg. A zsidótörvények miatt nem praktizálhat. A lágerből lelkiileg, testileg roncsként jön haza, majd öt és fél évtizeden át roncséletet él. Másfél évtizedet liftkezelőként, négyet rokkantnyugdíjasként. Életteretlen fiát a legéletteretlenebb életre nemzi. A gyerek pár hónappal a német megszállás előtt nemződik, pár hónappal a német megszállás után születik.

Az apa sokat hallgat, az anya sokat rikácsol, a gyerek sokat szorong, keveset tanul. A problémás gyerekből egy igazgató-patrónus hatására tanulmányi és politikai szempontból mintagyerek lesz. Mintaoroszos mintagyerek. Puskin-fan. Ezen költővel kíván foglalkozni az egyetemen. Ember tervez, patrónus végez. Az igazgató-patrónus nagykutya lesz, s benevezi patronáltját közigazdászhallgatónak Moszkvába. A gyerek vagy kitér a mintagyerekségből, vagy kitér a hajlamaiból, s betér egy énidegen szakmába, mi esetlegesen érte el őt. Betér. Úgy érezte, maga a rendszer kérte őt föl közigazdászni. Elutasítani megfutamodás, hálátlanság. Másrészt viszont: „ez erkölcsi kérdés: az ember nem fogadhat el valamit, ami ellen belsőleg berzenkedik, miközben pontosan tudja, mit akar valójában”. Szétágazik a kívülről irányított és a belülről vezérelt ember erkölcsé. Kolozs, a főhős az első úton halad. És később is mindig így tovább. Ha választhat belső hajlam és külső elvárás között, mindig az utóbbit választja. Moszkvában érdek és érdeklődés nélkül tanul, jól vizsgázik, jól felejt, külsőleg megfelel, belsőleg üres marad.

Társai a Moszkvában tanított szocialista közigazdászati iránti érdektelenségüket nem élték meg problémaként. Mert nem kapcsolták hozzá életük tartalmát. A moszkvai diplomát csupán valamilyen karrier kiindulópontjának tekintették. Ellenben Kolozs a külső elvárást belsővé tette: „Kolozsban fel sem merült a gondolat, hogy más legyen, mint közigazdász, ha egyszer erre a szakra jelentkezett – ezt kategorikus imperativusznak tekintette. Ugyanakkor leghalványabb elképzelése sem volt róla, hogyan lehet majd hasznos és sikeres ebben a tudományban.” A hiányzó belső elképzelés helyébe lépett be Kolozs életébe külső tényezőként Frici bácsi, a Gulágot megjárt, kommunista múltú vezető reformközigazdász.

Miután Kolozs komolyan vette a hitét, az azt kihívó információk is komolyan foglalkoztatták. Hit és kétely összekapcsolódott benne. Miként élete feladatával, azonképpen a kommunistaságával kapcsolatban is. Ennek az összekapcsolódásnak tökéletesen megfelelt a rendszer rossz működésének tapasztalatával és jó működhetőségének hitével egyaránt egyeztethető reformkommunistaság. Így kerül Kolozs elhanyagolható gyakornoki jövedelemmel, adatgeregelyező, rutinmunkás famulusként Frici bácsi reformcsapatába.

Amikor Frici bácsi figyelmezteti, hogy a reformnak bealkonyul, és máshol kéne keresnie a biztos jövőt, „Kolozs hevesen tiltakozott mentora ajánlata ellen, hogy képzelet Frici bácsi, hogy ő a személyes boldogulásáért feláldozza a szakmai lelkiismeretét?” Ám „valójában nem egészen erre gondolt, hanem a személyes hálára” aziránt, aki „lehetővé teszi számára ebben a bonyolult világban, hogy valakihez és valamihez hűséges legyen”.

Két céltudatos, temperamentumos, önjáró ember elviszi magával magányos, nehezen mozduló barátját, barátnőjét az Ifjúsági Parkba, aztán úgyszólván egymásnak lökik őket. Így lett Kolozsnak párja, majd felesége, miután a viszony a lakás- és egyéb külső körülmények folytán csak házasságként folytatódhatott. Pedig Kolozs „meglehetősen ijedelemmel konstatálta, hogy még ha kedveli, kívánja is Mártát, és jól érzi magát a társaságában, csipetnyi szenvedély sincs a vonzalmában”.

Egy nagy történelmi dráma, az 1968-as csehszlovákiai bevonulás mellékkörülményeként pár száz e napon utazni vágyó ember a Keleti pályaudvaron rekedt. E rekedtek közt volt a krakkói nászútra induló Kolozs és neje. A rekedés szimbolikus jelentőséget nyert, lebomlott a házasságra ráerőltetett külsődleges romantika, s a nászút kudarca a nász kudarcává vált.

Önálló élettére Kolozsnek szintén patrónus, egy szép karriert építő moszkvai diáktárs jóvoltából lesz, amíg lesz, aki hosszú külföldi kiküldetése idejére átadja lakását.

A reform elhalt, Frici bácsit lapátra, majd sírba tették. Kolozs hátramaradt a tanszéken a tanársegédségbe befagyaszta, szakmai senkiként, kevéske fizetéssel, még kevesebb teendővel, abban még kevesebb értelemmel. Frici bácsi halála után személyes elkötelezettségének folyományaként reformsírató tanulmányát szamizdatként elküldte pár ismerősének. Reformárvaként aláírta a Charta '77-esek védelmében született fölhívást is. A tanulmányát tőle függetlenül felolvasták a Szabad Európában. A következő szilveszteren önhibáján kívül egy éjszakára a kölcsönlakásban, a kölcsönönállóságban a középpontba került: „...élete szerencsés középpontjában érezte magát. Hízelt neki, hogy a pesti elit különböző csoportjai nála találkoztak, s ezzel mintegy kiemelték őt a szürkeségből... lesz egy terep, amelyen legalább közszereplőként megvalósíthat magából valamit, amit magánemberként eddig nem sikerült.” Kolozsnek ebben a pillanatban egy gimnáziumi május elseje jutott az eszébe, amikor a dísztribün előtt „átélte a katartikus azonosulást, a többiek közötti feloldódást, amelytől a gyenge erősnek, a csúnya szépnek és a gyáva bátornak érzi magát”. Az ellentétes történelmi irányba mutató azonosulások azonosítása demonstrálja az irány iránti elkötelezettség külsődlegességét, esetlegességét.

Kolozs ellenzéki szabadúszóként tempózik el a rendszerváltásig. A győztes konzervatív-keresztény-nemzeti párthoz kevés köze van, annak kevés köze van hozzá, de összekapcsolja őket egy külső tényező. Egy patrónus. A médiakarriert csinált volt moszkvai társ, aki az állampárt liberális reformszárnyáról áttapadt az új kormánypart liberális reformszárnyára, s a magáéval együtt Kolozs dolgát is fölvitte. Föl Budára, magas fizetéssel, drága bérlakásba, drága életmódba.

A bukás után Kolozs a semmibe bukik. Mindennek, amit addig értékesíteni tudott magából, csupán időhöz, helyhez, személyhez kötött, szituatív értéke volt. Szituáció múltán Kolozs értéknélkülivé, értéktelenné vált. Az összement párt összement lehetőségeiből a külsőbb köröknek már nem jutott semmi. A szakmai karrier komolyabb publikációk, címek, rangok, korszerű ismeretek, kapcsolatok híján folytathatatlan. A laza foglalkoztatást biztosító laza költségvetési korlátok megkeményedtek. Egy értelmiségi munkanélkülisége többé nem bírt politikai jelentéssel, tehát az enyhítéséhez sem kötődött politikai érdek. „1995 és 2006 között Kolozs Gábor közel négyszáz álláshirdetésre jelentkezett” hiába. A kvalifikált állásokhoz alkalmatlan volt a kvalifikációja, a kvalifikálatlanokhoz föltűnő volt a túlképzettsége. Álláskeresőnek öreg volt, nyugdíjasnak fiatal. Adódott volna még egy patrónus, ha Kolozs elfogadta volna. A volt neje, aki visszatérne, s az ügyes vállalkozásából eltartaná őt. Kellemes vele, mint egykor. Nem több, mint egykor sem. Ami a többi patrónushoz hozzáköti, az önhasznosítás etikája, az ettől a patrónustól elválasztja. Hiszen ebben az átható érzelmekkel nem igazolt kapcsolatban parazita lenne.

Nem maradt semmi, ami Kolozszt a semmitől elválasztotta volna. Csak a Fater. Aki egykoron „csupa olyan dolgot jelképezett, amitől Kolozs szabadulni vágyott: az esettséget, a gyámoltalanságot, a szegénységet, a Klauzál utca 13./a belakhatatlan kopárságát”.

A Faternek van kis nyugdíja, egy svájci patrónus által kijárt kárpótlási életjáradéka, a hitközségtől kóser ebédkéje. Ezen meg a Klauzál utcai kopárságon osztozik az apa meg a fia.

Az apának éppen száz évig kellene élnie, hogy kitarson addig, míg a fia jogosult lesz saját jogon túlélésre. A szabadúszó évek miatt csekélyke nyugdíjra. Ám az apa 95 évesen meghal. Elfogytak a külső támaszok. Eljött a végső magára utaltság, a végső szükség és a végső magány pillanata. Kolozs meghozza első etikailag öntörvényű lépését: a svájci életjáradékos alapítvány számára hamisított életbenléti tanúsítványokkal életben tartja papíron az apját s ezzel önmagát. Ez az évenkénti hamisítás marad az egyetlen kapcsolata a külvilággal. A fizikai vegetáláson túl a számítógép fiktív világában él, s amilyen kicsi területre van bezárva a fizikai térben, oly hatalmas területeket vándorol be a szájbertérben. Míg nem az is bezáródik, midőn a számítógép élettartamának végső végére ér.

Pár héttel azelőtt, hogy a halott apa életben tartásának kényszere feloldódna, s papíron is elhalálozhatna szegény, a külvilág visszatér Kolozs életébe. Az életjáradékot intéző patrónus szervezésében megjelenik a tévés stáb és a svájci nagykövetség, hogy megünnepeljék Mauthausen százéves túlélőjét, a Fatert. És a könyvnek itt a vége. De hová fussunk el véle?

A szerző a fantáziánkra bízta azt a botrányt, ami a regény zárása utáni pillanatban kitör, midőn kiderül, hogy a mauthauseni matuzsálem rég halott. A halott apából húzott sápnál nincs menthetlenebb, kimagyarázhatatlanabb. Kolozs halott apjával vezéreltette magát morálisan. Szembenézett az igazolványképével, melyből ezt vélte hallani: „Túl kell élned, fiam!... Ahogyan én is megértem Mauthausenben azt a pillanatot, amikor az első amerikai katona belépett a láger kapuján. (...) nem szép dolog, tudom, de szükség kényszert bont. Mazel Tov!” Ami magától értetődően vállalandó volt előzetesen, magától értetődően vállalhatatlan lett utólagosan. A végső szükséghelyzet morálja vitathatatlan hivatkozás volt, nevetséges hivatkozássá lett. Azért lett nevetséges, mert a morális szabálykövetés nevetséges mértéke kell hozzá, hogy valaki, aki valakinek látszott, ilyen szükséghelyzetbe kerüljön. Így lesz a rendszerváltó elit legszerényebb és legártalmatlanabb tolvajlásából a legnagyobb megszégyenülés.

A valóságból ilyesféle botrányra nem emlékszem. Ha nem tévedek, ennek a történetnek nincs közvetlen referenciája. Az életszerű részletek életszerűtlen halmozódása elrajzolt, groteszk végkifejletbe visz. Ami homályos a maga életszerűségében, az élessé válik életszerűtlenné fokozva. E célból lépi át a groteszk a realizmus korlátait.

Ez a regény azt mutatja meg életszerűtlen élességgel, miként válik tarthatatlanná a tartalmatlan tisztesség. Miért nem lehetséges erkölcsös sodródás? Miért nem elégíthető ki a lelkiismeret kényelemszeretete?

Kolozs először gimnáziumi éveiben föladja önmaga iskolai, családi „problémásságát”, nonkonform készítéseit, melyek konfliktusok során át énazonos pályára vinnék. Ezek a konfliktusok az apa szívgyengeségével, veszélyeztetettségével és az anya vádló, szorongásmaximalizáló szitokáradatával együtt súlyos lelkiismereti terheléssel járnak, melytől a „megjavulás” által lehet megszabadulni. Az énazonos pálya föladása azután már kisebb lelkiismereti kényszer, de jelentős lelkiismereti előny. És ettől kezdve már semmilyen erős, „egoinvolvált” kötés nincs, ami a lelkiismeret kényelmét szolgáló útválasztást megnehezítené. Annál inkább nincs, mert a morális konfliktuskerülés sohasem jár egyedül. Át kell terjednie a szellemi konfliktuskerülésre. Mert hiszen az elvi kitartás a morális kitartás párja és feltétele lesz.

Kolozs története mindenféle történelmi keretben elhelyezhető. Hiszen ő nem a történelmi időben-térben meghatározott közkonformizmus, hanem a sztochasztikus magánkonformizmus útját járja. Nem a hatalomhoz, hanem a sors, a véletlen kínálta patrónusokhoz igazodik. A lelkiismeret kényelme végett föladja az énazonos magatartást, az önmegvalósító pályát s alárendeli néki az egzisztenciális önérdeket is. Elfogadja, amit mindezért cserébe patrónusain keresztül ad az élet, s ezzel kiüríti és kiszolgáltatja magát. Patrónusai elfogyván életének

lehetőségei is elfogynak, regrediál az eltartott gyermek állapotába, s elárulván nem marad más lehetősége a pusztá létre, mint a Fater fiktív életben tartása.

Kolozs Gábor nem nő föl, és végképp nem nő föl önmagához. Így jár, ki föl ad mindent, amihez lelkiismereti konfliktust kell vállalni. Amihez olykor valakiket valamennyire meg kell bántani, fájdalmat kell okozni, a hálátlanság vádját kell viselni, büntudatot kell érezni, bizonytalannak kell lenni tetteink morális igazolhatóságában, a biztosan helyes és biztosan helytelen közötti lápon kell lépkedni. Aki mindig békében akar lenni önmagával, az sohasem lesz önmaga. Ártatlanság és termékenység kizárja egymást.

Tetszik

Legyél az első az ismerőseid közül, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Révész Sándor: A Fidesz mint semmi és minden** Pataki Ferenc messzire jutott a Fidesz-jelenség értelmezésében (Pataki Ferenc: Hosszú...
2. **Révész Sándor: Két úr között az úr** Már nem nevezhetünk fiatalnak senkit, aki nagykorú állampolgárként élte meg...
3. **Révész Sándor: Szabadság, szerelem – avagy a hagyomány** Somlai Péter, a magyar családszociológia nagy öregje a családok újkori...
4. **Révész Sándor: Hátulnézet** Az élet teljességét átfogó modern diktatúrákban az irodalom úgy van,...
5. **Révész Sándor: A zsidó zongora** „Én mint tanítónő eddig is nagy hiányát éreztem e hangszernek...

Cimkék: **Révész Sándor**